

УДК 347.121.2:332.012.322

Є.О. МІЧУРІН, канд. юрид. наук, доц., Харківський національний університет внутрішніх справ

ДО ПРИРОДИ ОБМЕЖЕНЬ МАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Ключові слова: обмеження майнових прав, фізичні особи

З'ясування природи будь-якого правового явища є першоосновою для його розуміння. Ілюструючи важливість та необхідність виявлення природи будь-якого явища у науці, достатньо згадати думку К. Маркса, Ф. Енгельса, які розмірковуючи про основне питання філософії казали про первинність буття, природи щодо мислення та визнавали при цьому можливість пізнання природи нашим мисленням [1, с.283]. Тому виявлення природи будь-якого явища дозволяє дійти до його глибинної сутності, виявити її специфіку. Через це стає зрозумілим, що проведення скільки не будь глибокого дослідження, у тому числі у праві, передбачає розуміння природи досліджуваного явища, проникнення в його середину, поглиблення знань про нього.

Про необхідність врахування природи обмежень майнових прав фізичних осіб при їх встановленні наголошується в міжнародних нормативних актах. Так, Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р. наголошує, що держава може встановлювати тільки такі обмеження прав, які визначені законом, і лише остільки, оскільки це сумісне з їх природою, виключно з метою сприяння загальному добробуту у демократичному суспільстві [2]. Це свідчить про важливість виявлення природи обмежень майнових прав фізичних осіб для їх закріплення у законодавстві.

Отже, встановлення природи обмежень майнових прав фізичних осіб є важливим як з наукової, так і з прикладної точки зору. Те-

оретичні надбання у цьому напрямку здатні підвести до розуміння сутності обмежень майнових прав фізичних осіб, з'ясувати їх особливості як правового явища. Практичний аспект необхідності виявлення правової природи обмежень майнових прав фізичних осіб полягає у можливості адекватного правового регулювання, формулюванні на цій теоретичній основі відповідних правообмежувальних конструкцій.

Останнім часом конструкції правообмежень все більш розглядаються дослідниками з різних точок зору. Так, Р.А. Майданик, досліджуючи договір ренти, вказує, що будь-яких прямих обмежень суб'єктного складу учасників цього договору законодавством не передбачено [3, с.325]. Очевидно, цим підкреслюється широка можливість різним суб'єктам укладати договори ренти, на відміну, наприклад, від договору довічного утримання, де відчужувачем може бути лише фізична особа.

Наразі існують окремі дослідження, в яких приділено увагу тим чи іншим аспектам, які дозволяють з'ясувати природу окремих обмежень майнових прав, зокрема, права власності. Ґрунтовною бачиться позиція Д.І. Мейера та Г.Ф. Шершеневича, які розрізняли обмеження права власності (зокрема, права участі) та права на чужі речі. Так, Д.І. Мейер прямо вказував, а надалі аргументував, що обмеження не складають права на чужу річ [4, с.22]. Цю думку підтверджував Г.Ф. Шершеневич [5, с.175]. Звідси випливає важлива риса обмежень права власності, а саме, те, що вони не надають прав на чужі речі (як, наприклад, сервітут), а лише утискують власника, стримують його від певних дій (наприклад, перешкоджати особі, що має права на чужі речі у здійсненні його повноважень).

В.П. Камишанський з позицій сучасного російського цивільного права ґрунтовно, на концептуальному рівні розглянув природу обмежень права власності та дійшов висновку, що правові обмеження розсуду власника набувають ключового значення у механізмі

правового регулювання відносин власності [6, с.13]. Ця теза набуває дійсно важливого значення з огляду на існування у законодавстві можливості примусового відчуження майна для державних потреб; припинення продажу та інших обмежень майнових прав фізичних осіб. При їх регулюванні не завжди враховується природа та особливості, що притаманні обмеженням майнових прав фізичних осіб. Це відбувається через відносну недослідженість таких обмежень, відсутність у сучасній українській цивілістиці доктринальних підходів щодо їх бачення.

Отже, незважаючи на деякі ретроспективні та сучасні дослідження, що як аспект виділяли природу тих чи інших обмежень у цивілістиці, досі не виявлено в достатній мірі природу обмежень майнових прав фізичних осіб. Це стримує можливість повноцінної правотворчості, що має спиратись на розвинуті правові концепції, враховувати природу обмежень майнових прав фізичних осіб при їх врегулюванні.

Проблема виявлення природи обмежень майнових прав фізичних осіб залишається важливою й через те, що Конституція України (ст.3) проголосила: основу спрямованості діяльності держави складають права та інтереси саме фізичних осіб. Майнові права традиційно відіграють помітну роль серед правовідносин, врегульованих правом, займають вагомий частку й є важливими з точки зору задоволення приватноправових інтересів громадян. Тому виявлення природи обмежень майнових прав фізичних осіб як важливого етапу на шляху формування сучасного доктринального уявлення про такі обмеження бачиться вкрай важливим й актуальним. Це, важливо і з точки зору дотримання прав та інтересів фізичних осіб у майнових відносинах та не припущення довільного, протиправного встановлення обмежень.

Актуальність піднятого питання виявлення правової природи обмежень зумовлена необхідністю дотримання прав людини, серед яких майнові права є одними з найбільш важливих. Виявлення природи цих обмежень

сприяє адекватному їх розумінню у сучасних умовах і належному закріпленню у цивільному законодавстві, стане поштовхом для подальших розробок у цьому напрямку, зокрема, щодо класифікації, виявлення принципів встановлення таких обмежень, формулювання категоріального визначення. Останні аспекти потребують додаткового глибокого дослідження, є перспективними напрямками наукових досліджень щодо обмежень майнових прав фізичних осіб.

Метою цієї статті є визначення правової природи обмежень майнових прав фізичних осіб. Завданнями, що допоможуть наблизитись до вказаної мети, є: визначення специфіки обмежень майнових прав фізичних осіб, виявлення прикладних аспектів з'ясування природи таких обмежень, дослідження проблеми правозастосування, що виникають через недослідженість правової природи обмежень майнових прав фізичних осіб. Новизна цієї статті полягає у тому, що неналежне, без врахування правової природи обмежень майнових прав фізичних осіб, правове регулювання може породжувати таке правозастосування, що фактично обмежує особу у здійсненні нею права власності, не дозволяє укладати їй окремі правочини. Отже, врахування правової природи обмежень майнових прав фізичних осіб необхідне не лише з суто наукової точки зору, а в умовах правової держави має й прикладне значення, дозволяє адекватно регулювати відповідні суспільні правовідносини.

Кажучи про сутність існування обмежень у праві, доречно навести вислів В.П. Грибанова з цього приводу. Він вказував, що як само суб'єктивне право за своїм змістом, так і та свобода, що гарантується законом у цілях реального здійснення права вповноваженою особою, не можуть бути безмежними. Усяке суб'єктивне право має соціальну цінність лише тоді, коли його можна реалізувати, тобто скористатися можливостями, що надаються цим суб'єктивним правом для задоволення матеріальних і культурних потреб вповноваженої особи [7, с.22]. Отже, можли-

вість здійснення суб'єктивного права особою напряму пов'язана з тим, чи піддається це право обмеженням, але воно є вільним від них. При цьому обмеження виступають регулятором здійснення особою майнових прав фізичних осіб, що можуть звужувати ці права.

Наближуючись до такого аспекту важливого питання щодо обмежень майнових прав фізичних осіб, як визначення їх природи, доцільно розглянути різні підходи до самої категорія «природа» (явища). Щодо визначення тлумачними словниками природи будь-якого явища знаходимо, що це є основна властивість, сутність чого-небудь [8, с.598]. Тому, кажучи про природу обмежень майнових прав фізичних осіб, слід виявити різні грані, що ним притаманні та дозволяють дійти до сутності цього явища. Звісно, слід дослідити обмеження майнових прав фізичних осіб у різноманітті їх проявів, виявити їх. Для з'ясування різних виявлень обмежень майнових прав фізичних осіб слід піддати ретельному аналізу існуючі наукові погляди на різні аспекти цього питання, розглянути чинне цивільне законодавство України.

В юридичних дослідженнях нерідко зустрічається словосполучення «правова природа» [9, с.28; 10, с.56-61]. При цьому під правовою природою того чи іншого явища іноді розуміють віднесення певної правової категорії до тих чи інших правових інститутів. Так, Т.В. Катаніна, кажучи про права учасників товариств вказує, що вони за своєю природою є корпоративними [11, с.105]. Природа правового явища може виявлятися у його належності чи відокремленості від тих чи інших правових категорій. Так, Б.С. Антімонов, К.А. Граве, кажучи про природу права на спадкування, розмірковують про можливість його віднесення до суб'єктивного цивільного права й наводять полярні точки зору з цього приводу [12, с.166]. Отже, під природою правового явища вважають розуміння його сутності, у тому числі властивості, що йому притаманні, віднесення до окремих правових інститутів,

співвідношення з іншими правовими категоріями тощо.

Різні мислителі висловлювали неоднакові погляди на обмеження у праві. До найбільш загальних думок з цього приводу слід віднести філософські погляди, наприклад, Савіньї, який висловлювався, що зобов'язання, являючи обмеження природної свободи особи, заслуговують юридичного захисту [13, с.68]. Звісно, поняття природної свободи є більш загально-правовим, ніж цивілістичним, отже такі погляди, надаючи загальне уявлення, не завжди у повній мірі дозволяють з'ясувати цивілістичну сутність цього явища щодо приватноправових досліджень, але з точки зору загальних уявлень про обмеження у праві є досить цікавими.

Кажучи про природу обмежень майнових прав фізичних осіб слід визначити їх об'єктивну зумовленість у сучасному суспільстві. Так, на зміну необмеженому та недоторканому праву власності поступово приходять сучасні правові теорії, що кажуть про право обмежене. Серед них – теорія «соціальної функції», засновниками якої є Конт, Йеринг, Дюгі [14, с.256]. Такі автори стверджують, що власник обмежується соціальними інтересами. Зараз на законодавчому рівні закріплено, що власність являє собою не лише право, а також зобов'язує (ч.4 ст.319 ЦК України). Більш того, ч.7 ст.319 вказує на те, що діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у порядку та випадках, встановлених законом. Отже, дотримання загальних інтересів при здійсненні права власності враховується сучасним законодавством. Таке втілення теорії соціальної функції права власності у сучасному українському законодавстві вказує на впровадження ідеї правової державі у нашій країні.

Розкриваючи природу обмежень майнових прав фізичних осіб необхідно з'ясувати їх місце у системі цивільного права. Як слушно вказував М.М. Алексєєв, у кожному науковому дослідженні має бути уявлення чи

первісне припущення про те, до чого належить те, що досліджується [15, с.14-15]. Обмеження майнових прав фізичних осіб не можна віднести до жодного з «класичних» інститутів цивільного права: права власності, зобов'язального права, спадкового чи корпоративного права. У той же час дія обмежень майнових прав фізичних осіб пронизує різні цивільно-правові інститути, у тому числі вказані вище. Самі обмеження майнових прав фізичних осіб як впорядкована система створюють комплексний інститут цивільного права. До речі, можливість існування комплексних інститутів у цивільному праві вже була доведена О.В. Кохановською [16, с.27]. Щодо обмежень майнових прав В.П. Камішанський вказує на те, що обмеження права власності створюють інститут цивільного права [17, с.6]. Отже, підхід, що обмеження можуть створювати правовий інститут, не є новими у цивільному праві.

Однією з передумов встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб є суспільні інтереси чи суспільна необхідність, заради якої право особи піддається різним обмеженням. А.В. Малько вдало вказує на такий аспект, коли зазначає, що ставити межі активності індивіду чи групі осіб, коли особа діє на шкоду суспільству, суперечить загальним інтересам є нагальною проблемою, яку людство вирішує вже багато років [18, с.84]. Отже, обмеження не мають встановлюватись довільно, мають бути чітко обґрунтованими, враховувати суспільний інтерес.

Більш визначено висловлюється В.В. Луць, який вказує, що всяка свобода в державно-організованому суспільстві має свої межі, визначені законом [19, с.19]. Через це визнається обмеження договірної свободи, що може встановлюватись законом. Наразі при врегулюванні суспільних відносин, й це закріплено Конституцією України, має враховуватись верховенство права. Звідси випливає необхідність встановлення правомірних обмежень майнових прав. Звісно, у правовій державі такі обмеження майнових прав мають бути правомірними. Слід констатувати,

що такий підхід не завжди дотримується при нормативному врегулюванні суспільних відносин, зокрема, відносин права власності. Так, наразі виникають проблеми укладення правочинів із садибами, про що вже докладно йшлося у літературі [20, с.18-25]. При цьому ст.381 ЦК України регламентує такий об'єкт права власності як садиба, припускає його існування. Втім, виникають проблеми узгодження питань державної реєстрації садиби за існуючою системою, оскільки державна реєстрація землі у комплексі з будівлями не є належним чином врегульованою нормативними актами. Отже, неналежне правове регулювання може породжувати таке правозастосування, що фактично обмежує особу у здійсненні нею права власності, не дозволяє укладати відповідні правочини.

Щодо специфіки окремих обмежень, зокрема, у договірному праві А.В. Луць вказує, що свобода договору не є безмежною: вона існує в межах чинних нормативних актів, звичаїв ділового обороту, а дії сторін мають ґрунтуватися на засадах розумності, добросовісності та справедливості [21, с.151]. Отже, обмеження мають місце у договірному праві, зокрема дослідники звертають увагу на обмеження свободи договору.

Всередині договірних відносин також виділяють окремі обмеження, наприклад, обмеження щодо встановлення відповідальності. Так, у літературі була висловлена думка про недійсність будь-яких попередніх угод залізної дороги з вантажовідправниками та вантажоодержувачами, що мають на меті змінити чи усунути відповідальність учасників перевезень [22, с.24]. Очевидно, ця теза має вихідні моменти у тому, що за своїм змістом договір повинен відповідати законові [19, с.19], належним чином врегульовувати відносини між контрагентами. До речі, закон вміщує достатньо обмежень договірної відповідальності. Достатньо згадати хоча б Закон України «Про відповідальність за не своєчасне виконання грошових зобов'язань», який майже цілком спрямований на встановлення таких обмежень.

Обмеження у договірному праві є необхідними для досягнення цілей договору. Як відмічає В.С. Толстой, згідно з договором зберігання зберігач має лише повернути прийняту від контрагента річ у нормальному стані, в іншому випадку виникає питання про сплату вартості речі та компенсації збитків. Обмежуючи розсуд зберігача закон тим створює високий ступень вірогідності того, що передбачена та бажана для іншої сторони поведінка стане реальністю [23, с.11]. Обмеження у наведеному випадку полягає у відсутності можливості вибору зберігача, повернути річ чи компенсувати її вартість. Якщо річ зберігалася, законом чітко встановлена модель поведінки зберігача, що має повернути річ, незважаючи на те сподобалася воно йому, чи хоче він залишити її у себе та незважаючи на інші суб'єктивні розміркування зберігача. Тим обмежується та звужується вибір альтернативної поведінки зберігача, який має повернути річ зі зберігання, причому у належному стані.

Для з'ясування природи обмежень майнових прав фізичних осіб важливо виявити їх місце в механізмі правового регулювання державою суспільних відносин. Ю.А. Тихоміров вказує з цього приводу, що держава вводить або пільги, або протекціонізм, або обмеження, проводить курс на «відкритість» чи «закритість» своєї правової системи, захищає її [24, с.16]. Отже, обмеження здатні звужувати обсяг прав особи, пільги ж навпаки, «розширюють» можливість здійснення суб'єктивного майнового права у порівнянні з тим, як би його можна було здійснювати без них. До, речі, на цьому підході фактично й заснована праця А.В. Малько, який обґрунтував ідею про те, що здійснення права може стимулюватись через встановлення певних пільг та інших пріоритетів та, навпаки, обмежуватись у певних випадках [18, с.48-83]. Отже, поряд із обмеженнями, що звужують суб'єктивне право особи, у праві можуть існувати й пільги, що призвані, навпаки, стимулювати здійснення певних прав. Так, законодавче закріплення пільгового кредитування молодих сімей стимулює одержання

ними житла у власність через застосування кредитних механізмів. Навпаки, можливість виселення з житла особи, що систематично руйнує житло, яка закріплена у ЖК України, з одного боку обмежує фізичну особу щодо здійснення нею права належним чином, з іншого - призвана стимулювати громадянина до такої поведінки, що спрямована на збереження житлового фонду при здійсненні нею права користування житлом.

Отже, є підстави для формулювання наступних висновків.

Обмеження виступають регулятором здійснення особою майнових прав фізичних осіб, що можуть звужувати ці права. Вони напряму пов'язані з комплексом передбачених у праві мір, що звужують можливість здійснення особою суб'єктивного майнового права.

Неналежне правове регулювання може породжувати таке правозастосування, що фактично обмежує особу у здійсненні нею права власності, не дозволяє укласти відповідні правочини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. -Т.25. -М.: Политиздат, 1973. -612 с.
2. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 р. // ВВР України. -1997. -№ 40. -Ст.262.
3. Майданик Р.А. Аномалії в цивільному праві України. -К.: Юстиніан, 2007. -912 с.
4. Мейер Д.И. Русское гражданское право. -Ч.2 (по изданию 1902 г.). -М.: Статут, 1999. -455 с.
5. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). -М.: Спарк, 1995. -556 с.
6. Камышанский В.П. Ограничения права собственности: гражданско-правовой анализ: Дисс... докт. юрид. наук: 12.00.03. -М., 2003. -357 с.
7. Грибанов В.П. Осуществление и защита

гражданских прав. -М.: «Статут», 2000. -411 с.

8. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. /РАН. Ин-т русск. языка им. В.В. Виноградова. -М.: Азбуковник, 1999. -944 с.

9. Миронец Е.Е. Изменение и расторжение договора по гражданскому законодательству Российской Федерации: Дисс... канд. юрид. наук: 12.00.03. -М., 2003. -180 с.

10. Власова А.В. Правовая природа принятия исполнения по обязательству // Государство и право. -1995. -№ 5. -С.56-61.

11. Катанина Т.В. Хозяйственные товарищества и общества: правовое регулирование внутрифирменной деятельности. -М.: Издат. группа Инфра М-Кодекс, 1995. -376 с.

12. Антимонов Б.С., Граве К.А. Советское наследственное право. -М.: Юрид. лит., 1955. -264 с.

13. Нолькен А. Договоры в пользу третьих лиц. -СПб.: Типография императорской академии наук, 1885. -230 с.

14. Кулагин М.И. Избранные труды. -М.: Статут, 1997. -486 с. (Сер.: «Классика российской цивилистики»).

15. Бережнов А.Г. К вопросу об объективном и субъективном в контексте теоретико-

методологических проблем правопонимания // Вестник Московск. ун-та: Сер.11: Право. -2004. -№ 4. -С.14-15.

16. Кохановська О.В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні: Автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.03 /КНУ ім. Тараса Шевченко. -К., 2006. -36 с.

17. Камышанский В.П. Ограничения права собственности: Автореф. дисс... докт. юрид. наук, :12.00.03. -СПб., 2000. -48 с.

18. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. -М.: Юрист, 2004. -250 с.

19. Луць В.В. Контракти у підприємницькій діяльності. -К.: Юрінком-Інтер, 2001. -556 с.

20. Мічурін Є.О. Правочини з житлом. -Х.: Юрsvіт, 2007. -536 с.

21. Луць А.В. Свобода договору в цивільному праві України. -К.: Школа, 2004. -160 с.

22. Веревкин Ю., Юдашкина Ц. Оправданы ли ограничения // Хозяйство и право. -1979. -№ 6. -С.22-25.

23. Толстой В.С. Исполнение обязательств. -М.: «Юрид. лит», 1973. -208 с.

24. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения. -М.: Изд-во НОРМА, 1996. -448 с.

Мічурін Є.О. До природи обмежень майнових прав фізичних осіб // Форум права. -2006. -№ 3. -С.81-86 [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-3/06meopfo.pdf>

Досліджується природа обмежень майнових прав фізичних осіб; виявлено специфіку таких обмежень. Проводиться думка про те, що в умовах правової держави виявлення природи обмежень майнових прав фізичних осіб має не лише наукове, а також прикладне значення для належного законодавчого врегулювання суспільних відносин.

Мичурин Е.А. К природе ограничений имущественных прав физических лиц

Исследуется природа ограничений имущественных прав физических лиц; выявлена специфика таких ограничений. Проводится мысль о том, что в условиях правового государства выявления природы ограничений имущественных прав физических лиц имеет не только научное, а также прикладное значение для надлежащего законодательного урегулирования общественного отношения.

Michurin E.A. To the nature restrictions in property rights of physical persons

The nature restrictions in property rights of physical persons are investigated; specificity of such restrictions is revealed. The idea that in conditions of a lawful state to revealing for nature restrictions in property rights of physical persons has not only scientific, and also applied value for appropriate legislative settlement of the public attitude will be carried out.